

SAXTA KREDİT VƏ YA HESAB KARTLARINI HAZIRLAMA, ƏLDƏ ETMƏ, SATMA VƏ YA İSTİFADƏ İLƏ BAĞLI CİNAYƏTLƏRƏ DAİR İŞLƏR ÜZRƏ TEXNİKİ-KRİMİNALİSTİK EKSPERTİZA İCRAATININ BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: plastik kart, saxta bank kartı, sənədlərin texniki-kriminalistik ekspertizası, kompüter-texniki ekspertiza, plastik kartları tam və qismən saxtalaşdırma, saxtalaşdırma üsulları; plastik kartların texniki kriminalistik ekspertizasının predmeti, vəzifələri, ekspertiza qarşısında qoyulan suallar dairəsi

Keywords: plastic card, counterfeit bank card, technical-forensic examination of documents, computer-technical examination, full and partial forgery of plastic cards, methods of forgery; subject, tasks of technical forensic examination of plastic cards, range of questions posed to the examination

Anahtar kelimələr: plastik kart, sahte banka kartı, belgelerin teknik-adli incelemesi, bilgisayar-teknik inceleme, plastik kartların tam ve kısmi sahteciliği, sahtecilik yöntemleri; Plastik kartların teknik adli incelemesinin konusu, görevleri ve soruları

XX əsrin sonlarında Azərbaycanda ictimai-iqtisadi formasıyanın dəyişməsi və iqtisadiyyatın bazar sisteminə keçid bir çox siyasi, sosial və iqtisadi institutların köklü surətdə yenidən qurulması və təkmilləşdirilməsinə gətirmiş, xüsusi halda maliyyə-kredit sahəsi, ödəniş sistemi ciddi islahatlara məruz qalmışdır. Ümumdünya prosesləri kontekstində respublikamızda da kredit və ya hesab kartlarından istifadə əsasında nağdsız ödəniş sistemləri fəal surətdə tətbiq etməyə başlanmışdır. Nağdsız ödəniş vasitəsi kimi bank kartlarının geniş yayılmasına iqtisadi münasibətlərin qloballaşması, integrasiya proseslərinin sürətlənməsi də kömək etmişdir.

Ödəniş kartları vasitəsilə alış-veriş etməyin mümkünlüyünü ilk dəfə amerikalı E.Bellami 1887-ci ildə yazdığı “Keçmişə nəzər” kitabında qeyd etmişdir. “Diners Club” adlanan ilk kredit kartı isə “Diners Club” şirkəti tərəfindən 1949-cu ildə dövriyyəyə buraxılmışdı. “Diners Club” təkcə mallar deyil, həm də xidmətlər təklif edən ticarət müəssisələri və müştərilər arasında qarşılıqlı hesablaşmaların aparılması üzrə

öhdəlikləri öz üzərinə götürürdü. Artıq bir ildən sonra “Diners Club” şirkəti 285 kommersiya məntəqəsi və restoranla müqavilə bağlamış və 35 min ABŞ vətəndaşı bu kartı əldə etmişdi. 1951-ci ildə ABŞ-nın Franklin National Bankı tərəfindən ilk bank kredit kartı buraxıldı. 1958-ci ilin oktyabrında isə ilk dəfə olaraq “American Express” kartı dövriyyəyə buraxıldı. 1966-cı ildə Bank of America digər Amerika və xarici banklara özlərinin “Bank AmeriCard”, daha sonra isə “VISA” adlanan kartlarının emissiyası üçün lisenziyalar verməyə başladı. 1969-cu ildə Master Charge, daha sonra isə adı dəyişdirilərək “MasterCard” adlanan kartların emissiyası həyata keçirildi. Hazırda “Visa International”, “MasterJard International”, “American Echruşs” və digər beynəlxalq ödəniş sistemləri vasitəsilə bank kartlarından təkcə ölkə daxilində deyil, dünyanın əksər ölkələrində də maliyyə-kredit əməliyyatları aparmaq mümkündür. Məsələn, transmilli maliyyə korporasiyası “Mastercard” hazırda əməkdaşlarının sayı 33.400 nəfər olan, özündə dünyanın 210 ölkəsində 22 min maliyyə

müəssisəsini birləşdirən, dünya kart bazarında 20% paya sahib olan, aktivlərinin həcmi 33,6 mlrd, xalis gəliri 8,7 mlrd dollar olan beynəlxalq ödəniş sistemidir. Digər bir beynəlxalq ödəniş sistemi “Visa”-nın aktivləri isə 82,9 mlrd dollar, xalis gəliri 15 mlrd dollar, əməkdaşlarının sayı isə 31.600 nəfərdir. Hazırda dünyanın 200-dən artıq ölkəsində 53,9 milyon ticarət məntəqəsi bu kartla ödənişləri qəbul edir.

Azərbaycanda da hər il bank kartları ilə aparılan əməliyyatların həcmi artmaqdadır. Belə ki, Azərbaycanda 2010-cu ildə dövriyyədə olan kartların ümumi sayı 4.231.000 (4.097.000 debet kartı, 134.000 kredit kartı) təşkil etmiş, bu kartlar vasitəsilə aparılan əməliyyatların həcmi isə 755 milyon manat olmuşdur.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının məlumatlarına görə, 2023-cü ilin sonunda ölkədə istifadədə olan ödəniş kartlarının sayı 16,9 milyon təşkil etmişdir ki, bu da 2010-cu illə müqayisədə onların sayının 4 dəfə artması deməkdir. 2023-cü ildə nağdsız əməliyyatların həcmi 49,04 milyard manat təşkil etmişdir ki, bu da 2010-cu ilin göstəricilərindən 64,9 dəfə çoxdur.

Plastik kart – ümumiləşdirilmiş termin olmaqla təyinatına, onların köməyi ilə göstərilən xidmətlərin məcmusuna, texniki imkanlarına və emissiya olunduğu müəssisələrə görə fərqlənən bütün kart növlərini əhatə edir. Plastik kartlar polivinilxloriddən və ya akril-nitro-budadeinstirolardan hazırlanır [6;s.2].

Elektron pul hesabları sisteminin formalaşdığı dövrdə yaradılan ISO (International Standards Organisation) təşkilatı tərəfindən ödəniş kartlarının xarici görünüşü, maqnit zolaqlarının formatı, hesabların nömrələnməsi qaydası və sairə ilə bağlı müəyyən standartlar işlənib hazırlanmışdır. Standartlara görə ödəniş kartlarının ölçüləri belə olmalıdır: uzunluq – 85.6mm; en – 53.9 mm; qalınlıq – 0.76 mm [16, s.5]. Hər bir ödəniş kartının üz tərəfində kart növündən asılı olaraq kartı buraxan bankın loqosu, çip (mikroprosessor), holoqram, 16 rəqəmli emboss (döyülmüş) olunmuş kart nömrəsi (ilk altı rəqəm – plastik kartların emissiyası və ekvayrinqi üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün ödəniş sisteminin banka verdiyi unikal nömrədən

ibarət olan bank eyniləşdirici nömrəsi, sonrakı doqquz rəqəm – kartın bank nömrəsi, yəni kart hesabının nömrəsi, sonuncu rəqəm isə – nəzarət xarakterlidir), beynəlxalq ödəmə sisteminin loqotipi, kartın istifadə müddəti (ay və ilin son iki rəqəm), kart sahibinin adı, soyadı; arxa tərəfində isə maqnit zolaq, kart sahibinin imzası üçün zolaq, JVV/JVJ – üç və ya dörd rəqəmli müdafiə kodu yerləşdirilir [4, s.5; 19; 20, s.469; 23, s.124]. Bir qayda olaraq kartın maqnit zolağı, üzərində kodlaşdırılmış informasiya yazılmış üç cığırndan ibarətdir. Birinci zolağın uzunluğu 79 simvoldan ibarət olmaqla əlifba-rəqəm informasiyasını daşıyır. İkinci cığırın uzunluğu 40 simvoldan ibarətdir və kart nömrəsinin kodlaşdırılması üçün istifadə edilir. Üçüncü cığırın uzunluğu 107 simvol olmaqla müştərinin PİN-kodunun yazı üçün istifadə edilir. Birinci və ikinci cığır ancaq yazı, üçüncü cığır isə oxu və yazı rejimində işləyir. PİN-kod kart sahibinin eyniləşdirilməsi üçün istifadə olunan 4-dən 12-yə qədər rəqəmlərin ardıcılığından ibarətdir. PİN-kod bank tərəfindən verilir və ya müştərinin özü tərəfindən seçilə bilər. PİN-kodun əsas təyinatı kart sahibinin eyniləşdirilməsi (identifikasiyası) və autentifikasiyası olduğundan onun məzmunu yalnız müştəriyə məlum olmalıdır və bu da bankla onun arasında müqavilənin bağlanması zamanı xüsusi olaraq qeyd olunur.

Funksional xarakteristikalara görə bank kartları kredit və hesab (və ya debet) kartlarına bölünür. Onlar arasında fərqlər hesab kartı üzrə yalnız müştərinin bank hesabına yeləşdirdiyi vəsaitlər həddində əməliyyatların həyata keçirilməsinin mümkünlüyü, kredit kartı ilə isə bank tərəfindən təqdim olunmuş kreditdən istifadə imkanı ilə bağlıdır. İstənilən bank kartı iki əsas növ əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün istifadə olunur: nağd pulların alınması və nağdsız hesablaşma yolu ilə malların (xidmətlərin, işlərin) dəyərinin ödənilməsi.

Müasir reallıqda plastik kart insan həyatının zəruri atributuna çevrilmişdir. Plastik kartlar sutkanın istənilən vaxtında çevik şəkildə nağd pul vəsaitlərini almaq, müxtəlif malların və xidmətlərin dəyərinin ödənilməsi zamanı nağdsız hesablaşmaların həyata keçirmək üçün istifadə

olunur [9, s.136].

Eyni zamanda, cəmiyyətin digər maliyyə və təsərrüfat fəaliyyəti sahələrində olduğu kimi, bu mütərəqqi sistemdən ayrı-ayrı cinayətkar elementlər, cinayətkar dəstələr öz tamah məqsədləri ilə istifadə etməyə çalışır və bir sıra hallarda buna nail olurlar. Son illərin cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətkarlığın struktur və dinamikasında bir sıra kəmiyyət və keyfiyyət xarakterli dəyişikliklər baş vermiş, cinayətkar məqsədlərə nail olmaq üçün ən qabaqcıl texnologiyalardan, elmi nailiyyətlərdən istifadə edilməyə başlanmışdır. Beynəlxalq təcrübənin göstərdiyi kimi, plastik kartlar bazarında törədilən cinayətlər, o cümlədən onların saxtalaşdırılması və qanunsuz istifadəsi ilə bağlı kriminal əməllər nəticəsində vurulan ziyan kifayət qədər böyükdür. Dünyanın əksər ölkələrində bu növ cinayətkarlığın artım meyli ilə xarakterizə olunduğu da qeyd olunmalıdır [5, s.3-4]. İ.M.Mişina bu növ cinayətlərin sabit artma meyli ilə səciyyələndiyini, emissiya olunmuş bank kartlarının sayının artması ilə bu sahədə üzə çıxarılan cinayətlərin sayının artması arasında birbaşa asılılığın mövcud olduğunu göstərir [17, s.3; 27, s.5].

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan qanunvericiliyi qeyd olunan kriminal əməllərin ictimai təhlükəliyini nəzərə alaraq saxta kredit və ya hesab kartlarını və ya başqa ödəniş sənədlərini hazırlama, əldə etmə və ya satma ilə bağlı əməllərə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan müstəqil maddəni Cinayət Məcəlləsinə daxil etmişdir. Ə.H.Hüseynov düzgün olaraq qeyd edir ki, saxta kredit və hesab kartlarını hazırlama, əldə etmə və ya satma ilə bağlı cinayətlərin “ictimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, təhlil edilən əməllərin törədilməsi nəticəsində mülki dövriyyə iştirakçısı olan fiziki və hüquqi şəxslərin əmlak mənafeələrinə mühüm ziyan vurulması təhlükəsi yaranır. Digər tərəfdən, nağdsız ödəniş vasitələrinin saxtalaşdırılması və dövriyyəyə buraxılması kriminal ünsürlərin əlində “çirkli” maliyyə vəsaitlərinin cəmlənməsinə və beləliklə də, ölkənin iqtisadi sisteminə dağıdıcı təsir göstərməsinə səbəb olur” [1, s.113].

Saxta kredit və hesab kartlarını hazırlama, əldə etmə, satma və istifadə ilə bağlı cinayətlərin əsas kriminalistik xüsusiyyətləri olaraq cinayətin hazırlıq hərəkətləri mərhələsində üzə çıxarılmasının mürəkkəbliyi; cinayətkar niyyətin reallaşdırılmasının qısa vaxt ərzində başa çatması, xeyli və külli miqdarda maddi ziyanın vurulması, cinayətkarların yüksək peşəkarlıq səviyyəsi, cinayətkar fəaliyyət izlərinin aşkarı və təsbitinin spesifikasi (xüsusən də cinayətlərin kompüter texnikasından istifadə ilə törədildiyi hallarda), cinayətkar fəaliyyətin transmilli xarakter daşması və bu növ cinayətlərin yüksək latentliyi və s. [12, s.4-5]. Saxta kredit və hesab kartlarının hazırlanması, satışı və istifadəsi ilə bağlı cinayətlər 60-80% halda mütəşəkkil cinayətkar dəstələr tərəfindən törədilir və yüksək latentliyə malikdirlər. Ekspertlərin qiymətlərinə görə bu kateqoriyalı cinayətlərin cəmi 10-20%-i üzə çıxarılır. Bu növ cinayətlər latentlik ilə yanaşı bir sıra digər spesifik əlamətlərlə xarakterizə olunurlar. Belə əlamətlərə kartların hazırlanması və saxtalaşdırılmasında müasir texniki vasitələrdən fəal surətdə istifadə edilməsini, cinayətkar fəaliyyətə xüsusi texniki təhsilə, müasir texnologiyalar sahəsində bilik və bacarıqlara malik şəxslərin cəlb olunmasını, cinayətlərin hazırlanması və törədilməsi, kriminal əməllərin nəticələrinin geniş coğrafiyanı əhatə etməsini (məsələn, saxta kart bir ölkədə hazırlanır, cinayətkar nəticə isə digər ölkədə qeydə alınır), bank kartlarından istifadə etməklə kriminal hərəkətlərin yeni yeni üsullarının meydana gəlməsini, cinayət işi üzrə sübutetmə predmetini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirən cinayətkar fəaliyyət iştirakçılarının yüksək mütəşəkkillik səviyyəsini və s. göstərmək olar [5, s.7-8].

Hazırda saxta plastik ödəniş kartlarının dövriyyəsi ilə bağlı cinayətkarlığın strukturunda mütəşəkkil dəstələr və cinayətkar birliklər tərəfindən törədilən cinayətlərin xüsusi çəkisi artmaqdadır. Bu kriminal qurumlar, bir qayda olaraq, saxta ödəniş vasitələrinin hazırlanmasında ən müasir texnikadan və texnoloji nailiyyətlərdən istifadə edirlər. Onların tərkibində yüksəkixtisaslı mütəxəssislər vardır [23, s.122-126].

Qeyd edək ki, XXI əsrin ilk onilliyindən

başlayaraq Azərbaycanda da bu kateqoriyalı cinayətlərin törədilməsi faktları qeydə alınmağa başlamışdır. Məsələn, Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti tərəfindən 2007-ci ildə iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizə istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində Azərbaycan Beynəlxalq Bankına məxsus bank hesablarından saxta plastik kartlar vasitəsilə pulların çıxarılmasını həyata keçirən transmilli mütəşəkkil dəstənin kriminal fəaliyyətinə son qoyulmuşdur. Mütəşəkkil dəstənin cinayətkar fəaliyyəti nəticəsində müxtəlif dövlətlərin ərazisindən Azərbaycan vətəndaşlarının bank hesablarından 53.000 ABŞ dolları məbləğində pul vəsaitləri talanmışdır. Qeyd edək ki, mütəşəkkil dəstənin üzvləri ABŞ-dan sifariş edərək gətirilən xüsusi qurğulardan istifadə etməklə saxta plastik kartlar hazırlamışlar. Dəstənin 8 üzvü, o cümlədən 2 xarici ölkə vətəndaşı məhkəmənin hökmü ilə müxtəlif müddətlərə azadlıqdan məhrum olunmuşdur.

Müasir dövrdə plastik kartlarla bağlı çoxsaylı dələduzluq üsulları mövcuddur. Hazırda “fişinq” (aldatma yolu ilə ödəniş kartlarının nömrələrini, PİN-kodları, bank hesablarına, ödəniş sistemlərinin hesablarına və digər konfidensial və ya şəxsi informasiyaya daxil olma parollarını əldə etmə), “skimming” (kartın maqnit zolağından informasiyanın qanunsuz olaraq surətinin çıxarılması). ödəniş kartları ilə əməliyyatlar üzrə elektron trafikə əl keçirilməsi; kart sahiblərinin PİN-kodlarının qanunsuz yollarla əldə edilməsi; elektron məlumatlar bazasına “xaker” hücumları və s. kimi dələduzluq növləri də geniş yayılmışdır. Məlum olduğu kimi, müştərilərin hesablarında olan pula daxil olmaq imkanını əldə etmək üçün cinayətkarlar bank kartlarının surətinin çıxarılmasının ən müxtəlif metodlarından istifadə edirlər. Bu məqsədlə onlar kartın arxa tərəfindəki maqnit zolağında olan informasiyanın köçürülməsi (oxunması) üçün “skimmer” adını almış elektron qurğulardan istifadə edirlər. Bu texniki qurğular bir qayda olaraq kartqəbuledicinin üzərində bərkidilir ki, bununla da bankomatın və ödəniş terminallarının detalları imitasiya etdirilir. Kartların “klonlarının” yaradılması üçün

dələduzlar çox zaman üzərində heç bir təsvirin olmadığı texniki kartlardan (ağ plastik) istifadə edirlər. Maqnit zolağından informasiyanın götürülməsi ilə yanaşı, cinayətkarlara kartın pin-kodunu da əldə etmək lazımdır. Bunun üçün bankomatın klaviaturasının üzərində üstü klaviatura kimi olan xüsusi qurğu və ya bankomatda kiçik ölçülü gizli videokamera yerləşdirilir və onun vasitəsilə təsvirin videoyazı qurğusuna ötürülməsi həyata keçirilir.

Beləliklə, deyə bilərik ki, saxta kredit və hesab kartlarından istifadə etməklə törədilən kriminal əməllər iqtisadi cinayətkarlığın strukturunda xüsusi yer tutur və son illərdə geniş yayılma meyli ilə səciyyələnən cinayət növlərindən hesab olunur. Bu cinayətləri kriminoloqlar bank kartlarının hazırlanması materialının adına uyğun olaraq “plastik cinayətkarlıq” adlandırırlar [14, s.3]. Qeyd edək ki, “Plastik” cinayətkarlıq indiyə qədər xüsusi ədəbiyyatda az öyrənilmiş, cinayət-hüquqi, kriminoloji və kriminalistik xüsusiyyətləri kifayətedici səviyyədə araşdırılmamış cinayət növlərindəndir.

Saxta ödəniş vasitələrini, kredit və ya hesab kartlarını hazırlama aşağıdakı üsullarla həyata keçirilə bilər: ödəniş kartını tam saxtalaşdırma, ödəniş kartını qismən saxtalaşdırma.

Ödəniş kartlarının saxtalaşdırılması ilə bağlı cinayətlərin istintaqı təcrübəsi göstərir ki, saxta kartların tam şəkildə hazırlanması trafaret, ofset və sublimasiya kimi üsullardan istifadə etməklə həyata keçirilir.

Trafaret üsulundan istifadə etməklə hazırlanmış saxta kartı aşağıdakı xarakterik əlamətlərə görə müəyyən etmək olar:

- kartın səthində rəngləyicinin qeyri-bərabər paylanması;
- kartın struktur elementlərinin qeyri-dəqiq təsviri;
- rəng palitrasının kartın orijinalına uyğun olmaması və s.

Trafaret üsuldan fərqli olaraq ofset çap üsulu ilə saxta ödəniş kartlarının hazırlanması üsulu (bəzən ona “hamar çap” da deyirlər) bir sıra üstünlüklərlə, ilk növbədə alınan məhsulun yüksək keyfiyyəti ilə xarakterizə olunur. Mahiyyət etibarilə, ofset çap üsulu

yüksək texnoloji avadanlıqlarla və müəyyən sayda insanların cəlb edilməsi ilə həyata keçirilən poliqrəfik fəaliyyət növüdür. Saxta ödəniş kartlarının hazırlanmasının bu üsulunun tətbiqinin çatışmazlıqlarına istehsalın bəla başa gəlməsini, poliqrəfik avadanlıqda işləmək vərdişlərinə və bacarıqlarına malik olan şəxslərin cəlb edilməsinin zəruriliyini, konspirasiyanın (məxfiliyin) minimal səviyyəsini və s. göstərmək olar. “Sublimasiya”, bəzən isə “termoçap” adlandırılan üsul həyata keçirilən proseslərin mahiyyətinə görə saxta pul nişanlarının hazırlanması zamanı istifadə olunan elektrofotografik üsulu xatırladır. Bu üsulun əsasında damcı-axın metodu durur. Bu zaman kötük, yəni plastik material çap qurğusuna yerləşdirilir və onun üzərinə kartın zəruri elementləri vurulur. Bir və bir neçə saxta kart hazırlandığı halda bu üsul cinayətkarlar üçün daha əlverişli hesab edilir. Sublimasiya üsulu ofset çapdan fərqli olaraq daha az xərc tələb edir. Bu çap üsulunun ən xarakterik əlamətlərinə kartın aşağı istismar səviyyəsini, şəkillərin və təsvirlərin yüksək rəngötürücülüynü, mikromətnlərin olmamasını və kartın səthində nöqtəvari cizgilərinin olmasını və s. aid etmək olar [8, s.34-36].

Tam saxtalaşdırma zamanı ölçülər əsl kartın ölçülərinə uyğun olan plastik materialın üzərinə emitentin loqotipi və imza üçün sahə vurulur, bütün müdafiə dərəcələri dəqiq əks etdirilir. Bu zaman cinayətkarlar real mövcud olan kartların əsl rekvizitlərindən istifadə edirlər [23, s.126].

Ödəniş kartlarının qismən saxtalaşdırılması halında cinayətkar tərəfindən həqiqi karta təhrif olunmuş informasiya yerləşdirilir və ya əsl kartın istifadəçisi haqqında məlumatlar da daxil olmaqla zəruri elementlərin saxtalaşdırılması həyata keçirilir [26, s.130]. Məsələn, kart qismən saxtalaşdırılarkən kartın arxa tərəfində yerləşən imza zolağının üzərinə adi yapışdırıcı kağızdan istifadə etməklə yeni imza sahəsi yapışdırılır; kart səthində embossirə olunmuş məlumatların “silinməsi” həyata keçirilir, sonradan isə adi ütdən və ya mikrodalğalı sobadan istifadə etməklə kartın hazırlandığı polixlorvinil “hamarlaşdırılır”, sonradan isə hamar səthə stolüstü presin köməyi ilə yeni

informasiya vurulur [2, s.332-333; 23, s.126].

Eyni zamanda cinayətkarlar tərəfindən plastik ödəniş vasitələrinin saxtalaşdırılmasının yeni-yeni üsullarından istifadə edildiyi, müasir texnologiyalar tətbiq edilməklə ənənəvi üsulların daima təkmilləşdirildiyi də qeyd olunmalıdır. Bütün bunlar isə məcmu halda, saxta plastik ödəniş vasitələrini hazırlama, əldə etmə, satma və onlardan istifadə etməklə bağlı olan cinayətlərin açılması və istintaqında ən müxtəlif ekspertizaların, xüsusən də texniki-kriminalistik ekspertizaların təyini və aparılması zəruriliyini şərtləndirir [27, s.5]. S.V.Petrakov düzgün olaraq qeyd edir ki, saxta kredit və ya hesab kartlarını hazırlama, əldə etmə və ya satma ilə bağlı cinayətlərin istintaqı zamanı ekspert tədqiqatlarının aparılması xüsusi yer tutur. Belə ki, ödəniş vasitələrinin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin istintaqı zamanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərdən götürülən sənədlərin, predmetlərin, saxta bank kartlarının, onların hazırlanması zamanı istifadə olunan materialların və digər vasitələrin tədqiqində xüsusi biliklərdən istifadə zəruriliyi yaranır [18, s.30].

N.A.Ancibadze və E.S.Popova qeyd edirlər ki, plastik kartlarla bağlı xüsusi tədqiqatların aparılması üçün müxtəlif ekspertizalar təyin edilə bilər ki, bu zaman da əsas məqsəd plastik kartların səthində olan təsvirlərin hansı üsulla hazırlandığının, plastik kartların rekvizitlərinin icra edilmə üsulunun uyğun ödəniş sistemlərinin kartlarının hazırlanması zamanı tətbiq olunan texnologiyalara uyğun olub-olmamasının, plastik kartın maqnit zolağında (mikroprosessorla) yazılmış informasiyanın məzmununun, plastik kartların hazırlanması zamanı hansı avadanlıqdan və texniki vasitələrdən istifadə olunduğunun və s. müəyyən edilməsindən ibarətdir [7].

T.İ.Abdurahimova hesab edir ki, saxta kredit və hesab kartlarını hazırlama, satma və istifadə etmə ilə bağlı cinayətlərin istintaqı zamanı sənədlərin məhkəmə texniki-kriminalistik ekspertizası ilə yanaşı, plastik kartların və sliplərin (qəbzlərin) xətsünaslıq ekspertizası, kompüter-texniki ekspertiza, polimer materialların və onlardan hazırlanmış məmulatların ekspertizası da təyin edilərək aparıla bilər [5, s.20]. D.M.Berova

və V.A.Qaucayeva plastik kartlardan istifadə etməklə bağlı cinayətlər üzrə təyin edilməsi məqsədəuyğun olaran ekspertizalar sırasında məhkəmə-mühasibatlıq, sənədlərin texniki-kriminalistik ekspertizasını, daktiloskopik və portret ekspertizalarını qeyd edirlər [9, s.139]. Y.B.İmayeva, A.V.Qaydunko və A.A.Tsıqanova göstərir ki, bu kateqoriyalı işlər üzrə əsasən sənədlərin texniki-kriminalistik ekspertizası, kompüter-texniki, xətsünaslıq, daktiloskopik, portret, trasoloji, fonoskopik, məhkəmə-mühasibatlıq və digər ekspertizalar təyin edilir [13; 14, s.177-178].

Saxta ödəniş vasitələrindən, kredit və hesab kartlarından istifadə etməklə törədilən cinayətlərin istintaqı zamanı daha çox təyin edilən ekspertizalardan biri və ən əsas sənədlərin məhkəmə texniki-kriminalistik ekspertizasıdır [10, s.231].

Y.B.İmayeva plastik ödəniş kartlarının texniki-kriminalistik ekspertizasının məqsədinin plastik kartların hazırlanması və ya saxtalaşdırılması üsulunun və bunun üçün istifadə olunan texniki vasitələrin müəyyən edilməsindən, üzərində dəyişikliklər edilmiş kartın ilkin vəziyyətinin bərpasından, plastik kartların materiallarının tədqiqindən ibarət olduğunu qeyd edir [14, s.180]. L.İ.Slepneva bu kateqoriyalı cinayətlərin istintaqı zamanı plastik kartların məhkəmə texniki-kriminalistik ekspertizasının əsas vəzifəsinin bank kartlarının tam və ya qismən saxtalaşdırılmasını göstərən faktiki məlumatların əldə edilməsindən ibarət olduğunu qeyd edərək, saxta plastik ödəniş vasitələrinin texniki-kriminalistik ekspertizasının predmeti qismində sənədlərin məhkəmə-texniki ekspertizası sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə ümumən plastik kartlarda, habelə onların ayrı-ayrı rekvizitlərində dəyişikliklərin edilməsi üçün istifadə edilən vasitələr və materiallar haqqında faktiki məlumatların müəyyən olunmasının çıxış etdiyini göstərir [23, s.122].

A.V.Qaydunko və A.A.Tsıqanova plastik ödəniş kartlarının texniki-kriminalistik ekspertizasının vəzifələrinə analoji məhsul nümunələri ilə müqayisə edilməklə plastik kartın hazırlanması üsulunun və poliqratik rekvizitlərinin icra edilmə

keyfiyyətinin; bu kartın poliqratik rekvizitlərində dəyişikliklərin edilməsi faktının, plastik bank kartının tam və ya qismən saxtalaşdırılması faktının müəyyən edilməsi və s. aid edir [13].

Kriminalistlər plastik ödəniş vasitələrinin texniki-kriminalistik ekspertizasının vəzifələrini eyniləşdirmə və diaqnostik kimi iki qrupa bölürlər. Məsələn, L.İ.Slepnyova eyniləşdirmə xarakterli məsələlərə ümumi və xüsusi əlamətlər əsasında plastik kartın hissələrə (hissəyə) görə tamın müəyyən olunmasını aid edir. Müəllif plastik ödəniş kartlarının texniki-kriminalistik ekspertizası zamanı daha çox plastik ödəniş kartlarının hazırlanması üsulunun müəyyən olunması, plastik kartın ilkin məzmununun dəyişdirilməsi faktının təyin edilməsi kimi diaqnostik məsələlərin həll edildiyini göstərir [23, s.122-123].

Plastik kartların texniki-kriminalistik ekspertizasının obyektləri qismində plastik kartlar, sliplər (qəbzələr), avadanlıq və qurğular (poliqratik qurğular, printerlər, embosserlər, imprinterlər, termopreslər), plastik kartlarda (sliplərdə) dəyişikliklərin edilməsi və plastik ödəniş kartlarının hazırlanması üçün istifadə olunan maddələr və materiallar və s. çıxış edir.

Xüsusi ədəbiyyatda plastik kartların texniki-kriminalistik ekspertizası qarşısında qoyulması mümkün olan sualların dairəsi ilə bağlı fikir və mövqelər də ifadə olunmuşdur.

A.A.Popov ödəniş kartlarının texniki-kriminalistik ekspertizası qarşısında aşağıdakı xarakterli sualların qoyula biləcəyini qeyd edir:

- tədqiqata təqdim edilmiş avadanlıq ödəniş kartlarının hazırlanması üçün istifadə edilmişdirmi;
- ödəniş kartında olan ilkin informasiyada dəyişiklik edilmişdirmi; əgər edilmişdirsə, onda ilkin informasiyanın məzmunu nədən ibarət olmuşdur;
- tədqiqata təqdim olunmuş matrisa (puanson) ödəniş kartına embossirə olunmuş informasiyanın vurulması zamanı istifadə olunmuşdurmu;
- təqdim olunmuş ödəniş kartı hansı üsulla hazırlanmışdır;
- ödəniş kartı hazırlanma üsuluna və

poliqlrafik rekvizitlərin əks olunma keyfiyyətinə görə bu növ kartları hazırlayan təşkilatlar tərəfindən buraxılan analoji kart nümunələrinə uyğundurmu [21, s.68]. L.A.Burayevanın fikrincə, bu növ cinayətlərə dair işlər üzrə sənədlərin texniki-ekspertizası qarşısında aşağıdakı xarakterli suallar qoyula bilər:

- tədqiqata təqdim olunan kredit kartı saxtadırmı;

- çap üsuluna, poliqlrafik rekvizitlərin və digər müdafiə vasitələrinin icra olunma keyfiyyətinə görə ödəniş kartı emitent – bank tərəfindən buraxılan analoji nümunələrə uyğundurmu;

- saxta plastik kartın hazırlanması üçün hansı avadanlıqdan, alətlərdən, vasitələrdən və materiallardan istifadə edilmişdir;

- tədqiqata təqdim olunmuş kart (kartlar) eyni bir müəssisədə, eyni bir texnoloji avadanlıq komplektindən, eyni xammal partiyasından, eyni üsuldan, eyni texnoloji rejimindən istifadə etməklə, eyni şəraitdə hazırlanmışdırmı [10, s.231]. N.O.Karpov bu növ cinayətlərə dair işlər üzrə texniki-kriminalistik ekspertiza qarşısında bir qayda olaraq aşağıdakı suallar qoyulduğunu qeyd edir:

- plastik kart poliqlrafik rekvizitlərin hazırlanması üsuluna və əks olunma keyfiyyətinə görə analoji kart nümunələrinə uyğun gəlirmi;

- götürülmüş avadanlığın çap formaları plastik kartın hazırlanması üçün istifadə edilmişdirmi;

- təqdim olunmuş kartda hər hansı bir dəyişikliklər edilmişdirmi;

- dəyişikliklər edildiyi halda embossirə olunmuş sətrin ilkin məzmunu nədən ibarətdir;

- kartın poliqlrafik rekvizitlərinin ilkin məzmunu dəyişdirilmişdirmi; əgər dəyişdirilmişsə, bu dəyişikliklər hansı üsulla edilmişdir;

- plastik kart və onun rekvizitləri bu növ bank kartının buraxılışını həyata keçirən müəssisə tərəfindən hazırlanmışdırmı [15].

V.B.Vexov və İ.A.Yaraşuk da saxta kredit və hesab kartlarından və onların rekvizitlərindən istifadə etməklə törədilən cinayətlərin istintaqı gedişində təyin edilən texniki-kriminalistik ekspertizası qarşısında oxşar xarakterli sualların

qoyulmasının mümkünlüyünü göstərməklə bu növ ekspertiza vasitəsilə kartın embossir sətrində dəyişikliklərin edilib-edilməməsi, dəyişikliklər edildikdə isə bu sətrin ilkin məzmununun nədən ibarət olduğu, plastik kartda dəyişikliklər edilərkən hansı texniki vasitələrdən, cihaz və qurğulardan, xüsusi avadanlıqdan istifadə edilməsi ilə bağlı sualların da həll edildiyini qeyd edirlər [11, s.260; 27, s.57-58].

Beləliklə, plastik ödəniş vasitələrinin, debet və ya kredit kartlarının texniki-kriminalistik ekspertizası təyin edilərkən işin hallarından və tədqiqat obyektlərinin xarakterindən asılı olaraq ekspertiza qarşısında aşağıdakı suallar qoyula bilər:

- tədqiqata təqdim olunmuş plastik kart saxtadırmı, əgər saxtadırsa, onda bu kart tam və ya qismən saxtalaşdırılmışdırmı?

- kartın saxtalaşdırılması hansı üsulla həyata keçirilmişdir?

- kartın saxtalaşdırılması zamanı hansı avadanlıq, qurğu və materiallardan istifadə edilmişdir?

- kartın hansı rekvizitləri dəyişikliyə məruz qalmışdır və bu rekvizitlərin ilkin məzmunu nədən ibarət olmuşdur?

- plastik kartın rekvizitləri (onun üzərində olan informasiya) hansı növ dəyişikliyə (mexaniki və ya kimyəvi üsulla pozma, əlavə etmə, üstündən düzəltmə və s.) məruz qalmışdır?

- plastik kartın üzərində olan rekvizitlərə hər hansı bir söz, rəqəm, cizgi əlavə edilmişdirmi, əgər edilmişdirsə, əlavə hansı məzmundadır?

- plastik kartın rekvizitlərinin və onun ayrı-ayrı hissələrinin hazırlanmasının xronoloji ardıcılığı necədir?

- plastik kartın üzərindəki yazılar eyni vaxtda, yoxsa müxtəlif vaxtlarda icra olunmuşdur?

- plastik kartın hazırlanmasının nisbi müddətini müəyyən etmək mümkündürmü, mütləq müddət müəyyən oluna bilərmi?

- təqdim olunan bank kartlarının hazırlanmasında eyni materialdan və eyni texnologiyadan, eyni texniki vasitələrdən istifadə edilmişdirmi?

- saxta bank kartı hazırlanarkən hadisə yerindən (şübhəli şəxsdən) götürülmüş materiallardan və

avadanlıqdan istifadə olunmuşdurmu?

- təqdim edilən bank kartının hər hansı bir fraqmenti sonradan dəyişdirilmişdirmi; əgər dəyişdirilmişdirsə, bu hansı üsulla və hansı texniki vasitələrdən istifadə edilməklə həyata keçirilmişdir və s.

Saxta plastik kartları hazırlama, satma və ya istifadə etmə ilə bağlı cinayətlərə dair işlərdə bir çox hallarda texniki-kriminalistik ekspertiza ilə yanaşı, həmçinin kompüter-texniki ekspertizası da təyin edilir [3, s.350].

Kompüter-texniki ekspertiza plastik kartın maqnit zolağında və mikroprosessorun yaddaşında hansı informasiyanın olduğunu və onun sanksiyalaşdırılmamış dəyişiklərə məruz qalıb-qalmamasını müəyyən etməyə imkan verir [13]. Bunu S.V.Petrakov da qeyd edir və yazır ki, bu ekspertiza saxta bank kartında (mikroprosessorunda, maqnit zolağında) olan rəqəmsal informasiyanın tədqiqi üçün təyin edilir. Müəllif saxta bank kartlarının hazırlanması üçün istifadə olunan kompüter texnikasının tədqiqi üçün də kompüter-texniki ekspertiza təyin edilə bildiyini qeyd edir [18, s.30]. M.N.Filippov, Y.B.İmayeva və digərlərinin fikrincə, kompüter-texniki ekspertiza gedişatında bank kartının maqnit zolağına yazılmış informasiyanın məzmunu ilə bağlı faktiki məlumatlar müəyyən oluna bilər [10, s.231; 14, s.182; 25, s.9; 28, s.46-47]. Cinayət hadisəsi yerindən götürülmüş avadanlığın (skimmerlər, enkoderlər) tədqiqi üzrə ekspertizanın təyini zamanı ekspert qarşısında belə bir sual da qoyula bilər: “Tədqiqata təqdim olunmuş qurğu bank kartının maqnit zolağında olan informasiyanın oxunması və yazılması üçün istifadə oluna bilərmi?” [18, s.30].

Kompüter-texniki ekspertizanın aparılmasında istifadə olunan əsas texniki vasitələrdən biri kartriderdir. Bu texniki vasitə ISO/IEC 7811 standartında plastik kartın maqnit zolağında olan informasiyanın oxunmasına, müxtəlif maqnitlik dərəcəli maqnit zolağının üç cığırında olan informasiyanı oxumağa imkan verən qurğudur [24, s.237].

Ödəniş kartlarının saxtalaşdırılması izlərinin tam və hərtərəfli tədqiq edilərkən bir qayda olaraq aşağıdakı avadanlıqlardan istifadə edilir:

- kartın maqnit zolağında olan (1-ci və 2-ci cığırda) informasiyanın oxunmasını təmin edən xüsusi proqram təminatlı qurğu;
- kartda olan ultrabənövşəyi elementlərin müəyyən edilməsi üçün ultrabənövşəyi şüa mənbəyi (ultrabənövşəyi lampa);
- kartın mikroşriftlə icra olunmuş elementlərinin müəyyən edilməsi üçün istifadə olunan 10 və daha çox böyütməli lupa;
- kartın fiziki ölçülərinin müəyyən edilməsi üçün müxtəlif xətkəşlər, sirkul, ştanqensirkul;
- kartın mikroprosessorunun oxunması üçün uyğun proqram təminatlı qurğu.

Bu qurğular kartın mikroprosessoruna yazılmış informasiyanın analizi üçün zəruridir. Eyni zamanda hazırda ödəniş bank kartlarının məhz mikroprosessorlarının saxtalaşdırılması üsulundan nadir hallarda istifadə edilir. Bir qayda olaraq mikroprosessorlu kartlar bilavasitə mikrosxemə toxunulmadan saxtalaşdırılır [23, s.128].

Plastik kartların tədqiqi ekspertdən poliqrafiya, plastik kartların istehsalı və hazırlanma texnologiyaları, kartların emissiyası sahəsində xüsusi biliklər, həmçinin UB və İQ şüalarda spektrofotometriya, rentgenoskopiya, elektron-optik çevirici və sair kimi ən müasir texniki vasitələrin, metodların tətbiqini tələb edir [27, s.58].

Ekspert plastik kartı tədqiq edərkən optik cihazlardan istifadə etməklə onun formasını, ölçülərini, fiziki xarakteristikalarını, müdafiə elementlərinin olub-olmamasını və onların tamlığını öyrənir ki, bütün bunlarda da əsas məqsəd kartın aşağıdakı ümumi xarakteristikalarının - mühafizə örtüyünün olub-olmamasının, müdafiə elementlərinin vurulma üsullarının, kartın struktur elementlərinin kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinin, onların qarşılıqlı yerləşməsinin, təsvirlərin, mətnlərin basma elementlərinin olub-olmamasının, sayının, ölçülərinin, qarşılıqlı yerləşməsinin müəyyən edilməsidir. Bundan başqa, kartın üzərinə təsvirlərin vurulması üsulu haqqında məsələnin həlli məqsədilə təsvirlərin cizgilərinin mikrostrukturunu, onların sərhədləri, cizgilərdə boya maddəsinin yayılması, kartda boya maddələrinin və müxtəlif eynicinsli olmayan materialların vurulma sahələri, kartın müxtəlif

elementlərinin relyefliyi, şriftin xüsusiyyətləri, sətirlər, sözlər və hərflər (rəqəmlər) arasındakı boşluqların ölçüləri və sair kimi diaqnostik əlamətlər də tədqiq edilir [23, s.129].

A.A.Sedix plastik kartların saxtalaşdırılmasını göstərən əsas əlamətlərə aşağıdakıları aid edir:

- təqdim olunmuş plastik kartın ölçülərinin nümunələrə uyğun olmaması;
- maqnit zolağa yazılmış informasiyanın kartın embossirə olunmuş üz hissəsindəki informasiyaya uyğun olmaması;
- kartın termik təsirə məruz qalması (kartın qabarması, üzərində dalğavari çıxıntılıqların olması);
- hərf və rəqəmlərin qeyri-səlisliyi (aydın olmaması), onların təsvirinin (çevrəsinin) yayğınlığı;
- hərflərin və ya onların elementlərinin, rəqəmlərin qeyri-bərabərliyi, qarışıqlığı, onların arasındakı intervalların eyni olmaması;
- lay-lay yığılma şəklində (ləkələr) yapışqan izləri;
- qalmış rəqəm işarələrinin fraqmentləri və onların elementləri şəklində kartın əvvəlki nömrəsinin izləri;
- mətndən silinmiş boya maddəsinin qalıqları, materialın liflənməsi;
- qoloqramın və kartın qalınlığının dəyişməsi;
- kartın üzərində olan xırda işarələrin qarışması;
- basma üsulu ilə icra olunmuş təsvirlərin (relyeflərin), lyuminesasiya olunan təsvirlərin olmaması;
- imza zolağının silinməsi (qaşınması); zolağın materialının rənginin dəyişməsi, onun qalınlığının artması;
- kimyəvi və ya fiziki təsir izləri, məsələn, təmizləyici maddə qalıqları [22, s.147-148].

Plastik kartın detallaşdırılmış ekspert tədqiqatı zamanı bütövlükdə kartın və onun ayrı-ayrı rekvizitlərinin forma və məzmunu, kartın keyfiyyət parametrləri öyrənilir. Məsələn, vizual baxış və müayinə yolu ilə kartın materialı, funksional təyinatı, kartın emitentinin adı, kartın qüvvədə olma müddəti və s. müəyyən edilir. Xətkeş, sirkul və ştanqensirkul və digər ölçmə

avadanlığından və cihazlardan istifadə etməklə kartın plastik əsasının eni, uzunluğu və qalınlığı, embossir işarələrlə birlikdə plastik əsasın orta qalınlığı, relyef işarələrinin hündürlüyü, vizual olaraq digərlərindən fərqlənən ayrı-ayrı işarələrin relyefinin hündürlüyü ölçülərək qeydə alınır.

Optik cihaz və qurğulardan, böyüdücü şüşələrdən istifadə etməklə kartın təyinatı ilə şərtlənən rekvizitlərin zəruri komplektliyi, hər bir rekvizitin ümumi görünüşü və hazırlanma keyfiyyəti qiymətləndirilir. Bu zaman plastik kartda müşahidə olunan deformasiyalara və onların növlərinə (məsələn qabarıqlıq, çökəklik və s.), plastik əsasa və kartın digər rekvizitlərinə termik, mexaniki və kimyəvi təsir izlərinə (məsələn, liflənmə, qopma, ərimə, ütüləmə, şliflənmə, rənglənmə, basma, yapışdırma, qaşıma və sair kimi əlamətlər), eyni bir rekvizitdə işarələrin ölçülərinin uyğunluğuna, müəyyən bir rekvizitdə əks olunan işarələrin eyni sətrdə yerləşməsinə; rekvizitdə əks olunan eynitipli işarələrin təsvirindəki defektlərə, eyni işarələr arasındakı müxtəlif məsafələrə, sətrlərin paralel olmamasına, təsvirlərin elementlərində rəng fonunda kəskin keçidlərin mövcud olub-olmamasına, termik, mexaniki və ya kimyəvi təsir nəticəsində təsvirin rəng fonunun dəyişməsinə, bütün rekvizitlərin, üstədən bütöv bir plyonka ilə örtülməsinə, bu plyonkanın ölçüləri plastik əsasın kənarlarının ölçüləri ilə eyni olub-olmamasına və sair kimi əlamətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Saxta plastik kartlardan istifadə etməklə törədilən cinayətlərin artma meyli nəzərə alınmaqla saxta plastik kartların texniki-kriminalistik ekspertiza təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakıların həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilməlidir:

- hazırlanma texnologiyası nəzərə alınmaqla, sənədlərin texniki-kriminalistik ekspertizası və kompüter-texniki ekspertizası çərçivəsində plastik kartların tədqiqatının elmi-nəzəri və metodoloji, habelə texnoloji əsaslarının təkmilləşdirilməsi, xüsusi ekspert metodikalarının işlənilib hazırlanması işinin davam etdirilməsi;
- ixtisasartırma kursları çərçivəsində bütövlükdə plastik kartların, habelə onların ayrı-ayrı rekvizitlərinin kriminalistik tədqiqatının

səciyyəvi xüsusiyyətləri, elmi-metodiki əsasları və texniki təminatı barədə ekspert-kriminalistlər arasında xüsusi təlimlərin keçirilməsi;

- Azərbaycanda və digər ölkələrdə emitə olunan bank kartları haqqında informasiyanı özündə saxlayan informasiya-axtarış fondlarının yaradılması;

- bu kateqoriyalı işlər üzrə xüsusi biliklərin tətbiqi imkanları və ekspertiza üçün materialların hazırlanması xüsusiyyətləri barədə istintaq və təhqiqat orqanlarının əməkdaşlarının məlumatlandırılması, bu məqsədlə metodiki tövsiyələrdən ibarət xüsusi vəsaitlərin işlənilib hazırlanaraq nəşr etdirilməsi.

Bəzi müəlliflər bu növ ekspertizanın metodiki əsaslarının təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyacın mövcudluğunu göstərirlər. Məsələn, L.İ.Slepnyova qeyd edir ki, plastik ödəniş kartlarının texniki-kriminalistik ekspertizasının metodiki təminatında boşluqlar mövcuddur ki, bu da qeyd olunan ekspert tədqiqatlarının metodiki əsaslarının kifayətdə cəmi səviyyədə işlənilməməsi ilə bağlıdır [23, s.128-129]. Plastik kartların ekspert tədqiqatı ilə bağlı metodiki tövsiyələr XX əsrin 90-cı illərinin sonlarında RF DİN-nin Ekspert-Kriminalistik Mərkəzinin əməkdaşları olan A.P.Kovrijnıx və A.Q.Vasilyev tərəfindən işlənilib hazırlanmışdır [16] və onların müasir informasiya-kompüter texnologiyalarının, aparat-proqram vasitələrinin inkişafı səviyyəsi nəzərə alınmaqla yenilənməsinə və təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Daha bir aktual məsələyə, Azərbaycanda saxta plastik ödəniş kartlarının uçotunun aparılması probleminə toxunmaq istərdik.

Qeyd edək ki, artıq bir sıra ölkələrdə belə bir uçotun aparılması qaydaları işlənilib hazırlanmışdır. Məsələn, 1 iyun 1999-cu ildən RF-nın Daxili İşlər Nazirinin müvafiq əmri ilə "Rusiya DİN-nin Ekspert-Kriminalistik Mərkəzində saxta plastik ödəniş kartlarının Federal uçotunun formalaşdırılması və aparılması" qaydaları təsdiq edilmişdir. Belə bir məlumatlar bazasının yaradılmasının əsas məqsədi hazırlanma texnologiyası və üsuluna görə saxta plastik ödəniş kartlarının yaranma təbiətinin eyniliyini müəyyən etməyə və onların hazırlanması ilə

məşğul olan şəxslərin üzə çıxarılmasına kömək etməkdən ibarətdir. Belə uçotun yaradılması, həmçinin ekspertizaların effektivliyinin yüksəlməsinə də xidmət edir. Azərbaycanda da Məhkəmə Ekspertiza Mərkəzinin nəzdində saxta plastik ödəniş kartlarının vahid elektron kataloqunun yaradılması məqsədə uyğun hesab edilməlidir. Bu kataloqda plastik ödəniş kartları ilə bağlı illüstrativ materiallar, plastik kartların rekvizitlərinin, müdafiə elementlərinin təsviri ilə bağlı materiallar, plastik kartların əsas xarakteristikaları ilə bağlı qeydlər öz əksini tapmalı və bu məlumatlar bazasının daima yenilənməsi nəzərdə tutulmalıdır. Təkcə saxta kartların uçotu sisteminin deyil, həm də bank kartları barədə zəruri məlumatları əldə etməyə imkan verən informasiya-axtarış sistemi də yaradılmalıdır. İnformasiya-axtarış sisteminə kartın saxtalaşdırılması (tam və ya qismən) üsulu, hansı rekvizitlərin və nə cür dəyişdirildiyi haqqında məlumatlar daxil edilməlidir.

Hazırda elm-texniki tərəqqinin təsiri altında bütövlükdə məhkəmə ekspertizasının, həmçinin onun ayrı-ayrı növlərinin texniki, metodiki və texnoloji imkanları əhəmiyyətli dərəcədə artmış, ekspertiza icraatı çərçivəsində həll edilən məsələlər və tədqiqat obyektlərinin dairəsi, tədqiqatların aparılması zamanı istifadə olunan elmi əsaslı metodlar və vasitələr kompleksi xeyli genişlənmişdir [9, s.138-139]. Bu baxımdan ödəniş vasitələrinin, o cümlədən plastik bank kartlarının texniki-kriminalistik tədqiqatının elmi-nəzəri, təşkilati-texniki, metodiki və texnoloji təminat səviyyəsi də inkişaf etdirilməli, bu sahədə müasir beynəlxalq standartlara cavab verən kompüterləşdirilmiş metodoloji yanaşmalar və xüsusi ekspert metodikaları işlənilib hazırlanmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. 2-ci hissə//H.e.d., prof.F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı, 2016.
2. Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. Bakı, 2001.
3. Cavadov F.M., Səlimov K.N., Abasova İ.S., Mustafaev M.H. və başqaları. Məhkəmə ekspertizası: dərslik. Bakı, 2018.
4. Nağdsız hesablaşmaların üstünlükləri. Ümumi məlumat və anlayışlar. Bakı, 2013.
5. Абдурагимова Т.И. Раскрытие и расследование изготовления, сбыта и использования поддельных кредитных и расчетных пластиковых карт. Автореф.дисс...к.ю.н. М., 2001.
6. Анчабадзе Н.А., Попов Е.С. Средства защиты пластиковых карт и типичные следы подделки, встречающиеся при их экспертном исследовании//Эксперт-криминалист. 2011. №1.
7. Анчабадзе Н.А., Попов Е.С. О совершенствовании практики криминалистической экспертизы пластиковых карт//<http://eprc.ru>
8. Бегалиев Е.Н. Платежные карты: состояние, перспективы, расследование: учебно-практическое пособие. Алматы, 2011.
9. Берова Д.М., Гаужаева В.А. Применение специальных познаний по преступлению, связанным с использованием пластиковых карт//Пробелы в российском законодательстве. 2015. №3.
10. Буреева Л.А. Виды и особенности проведения судебных экспертиз при расследовании хищений с использованием кредитных и расчётных карт//Бизнес в законе. 2016. №5.
11. Вехов В.Б. Особенности расследования преступлений, совершенных с использованием пластиковых карт и их реквизитов. Волгоград, 2005.
12. Воронцова С.В. Доказывание по уголовным делам об изготовлении или сбыте поддельных кредитных или расчётных карт: автореф.дисс...к.ю.н. М., 2005.
13. Гайдунко А.В., Цыганова А.А. Техничко-криминалистическое исследование пластиковых платёжных документов//www.conf.omua.ru
14. Имаева Ю.Б. Особенности расследования хищений, совершенных с использованием кредитных и расчётных карт: дисс...к.ю.н. Уфа, 2015.
15. Карпов Н.О. Особенности назначения судебных экспертиз по уголовным делам, связанным с изготовлением поддельных банковских карт//Ежемесячный научный журнал. 2014. №2.
16. Коврижных А.П., Васильев А.Г. Методические рекомендации по производству экспертных исследований пластиковых карт. М.: ЭКЦ МВД РФ, 1997.
17. Мишина И.М. Расследование мошенничества, совершенного с использованием банковских карт: криминалистические и уголовно-процессуальные аспекты: автореф. дисс...к.ю.н. М., 2009.
18. Петраков С.В. Расследование изготовления или сбыта поддельных денег или ценных бумаг, поддельных кредитных или расчетных карт и иных платёжных документов. СПб., 2016.
19. Платёжные пластиковые карточки//<http://www.glossary.ru>
20. Попова А.А. Использование специальных знаний в расследовании и раскрытии преступлений с использованием платёжных карт// «Криминалистика – прошлое, настоящее, будущее: достижение и перспективы развития». Материалы Международной научно-практической конференции. М., 2019.
21. Попова А.А. Техничко-криминалистическая экспертиза платежных карт. Учебное

пособие. М., 2019.

22. Седых А.В. Применение технико-криминалистических средств и методов при выявлении и расследовании преступлений в банковской сфере: дисс...к.ю.н. М., 2003.

23. Слепнева Л.И. Некоторые особенности судебно-экспертного исследования пластиковых платёжных средств//Вестник университета О.Е.Кутафина. 2019. №5.

24. Типовые экспертные методики исследования вещественных доказательств. Ч.1/Под ред.Ю.М.Дильдина. М.: ЭКЦ МВД России. 2010.

25. Филиппов М.Н. Расследование краж и мошенничеств, совершенных с использованием банковских карт и их реквизитов: автореф.дисс...к.ю.н. М., 2012.

26. Фирсов Е.П. Расследование изготовления или сбыта поддельных денег или ценных бумаг, кредитных либо расчётных карт и иных платежных документов. М., 2004.

27. Ярощук И.А. Пластиковые платежные документы как объекты технико-криминалистической экспертизы. Учебное пособие. Белгород, 2021.

28. Ярощук И.А., Жукова Н.А., Шмырев Н.Р. Пластиковые платёжные документы как объекты технико-криминалистической экспертизы. Белгород, 2021.

SOME FEATURES OF THE CONDUCT OF TECHNICAL FORENSIC EXPERTISE ON CASES CONCERNING CRIMES RELATED TO THE PREPARATION, ACQUISITION, SALE OR USE OF COUNTERFEIT CREDIT OR ACCOUNT CARDS

AYSEL ASLANOVA

*Leading Expert of the Technical Expertise of
Documents Department of the Forensic Science Center
of the Ministry of Justice*

SUMMARY

The article reviews some features of the technical-forensic examination of cases related to crimes related to the preparation, acquisition, sale or use of counterfeit credit or account cards. The factors determining the public danger of this category of crimes, the main forensic features of crimes related to the preparation, acquisition, sale and use of counterfeit credit and account cards are noted. The methods of full and partial forgery of plastic cards and their characteristic features are shown. The subject, tasks, objects of the technical-forensic examination of plastic cards are determined, and the range of questions that can be posed to this type of examination is systematized. The need to develop the level of scientific-theoretical, organizational-technical, methodological and technological support of the technical-forensic examination of payment instruments, including plastic bank cards, and to develop computerized methodological approaches that meet modern international standards in this area, as well as special expert methodologies, is indicated.

SAHTE KREDİ VEYA HESAP KARTLARININ HAZIRLANMASI, ELDE EDİLMESİ, SATIŞI VEYA KULLANIMI İLE İLGİLİ SUÇLARLA İLGİLİ DURUMLARDA TEKNİK-CEZAI UZMANLIK YÜRÜTMENİN BAZI ÖZELLİKLERİ

AYSEL ASLANOVA

Adalet Bakanlığı Adli Uzmanlık Merkezi Belgelerin teknik incelemesi bölümünün önde gelen uzmanı

ÖZET

Makalede, sahte kredi veya hesap kartlarının hazırlanması, edinilmesi, satışı veya kullanımı ile ilgili suçlara ilişkin teknik-adli incelemenin bazı özellikleri incelenmektedir. Bu suç kategorisinin toplumsal tehlikesini belirleyen unsurlar ile sahte kredi ve hesap kartlarının hazırlanması, edinilmesi, satışı ve kullanımı ile ilgili suçların başlıca adli özellikleri tespit edilmiştir. Plastik kartların tam ve kısmi sahteciliğinin yöntemleri ve karakteristik belirtileri gösterilmektedir. Plastik kartların teknik adli incelemesinin konusu, görevleri ve nesneleri belirlenmiş ve bu inceleme türünde sorulabilecek soru yelpazesi sistematize edilmiştir. Plastik banka kartları da dahil olmak üzere ödeme araçlarının teknik-adli incelemesi için bilimsel-teorik, örgütsel-teknik, metodolojik ve teknolojik destek düzeyinin geliştirilmesi ve modern uluslararası standartlara uygun bilgisayarlı metodolojik yaklaşımlar ve özel uzman metodolojilerinin geliştirilmesi ihtiyacı bu alan vurgulanmıştır.